

АДЛЮСТРАВАННЕ РЭАЛІЙ ГІСТОРЫ І НАЦЫЯНАЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Н.П. Пятрова (кафедра замежных моў)

Фразеалогія з'яўляецца адной з найбольш вобразных, дынамічных і архаічных падсістэм мовы. У яе адзінках захоўваюцца не толькі зніклыя ці састарэлыя словы, некратычныя ці архаічныя марфалагічныя формы і сінтаксічныя канструкцыі, але і звесткі аб мінулым і сучасным жыцці народа, яго культурных і духоўных каштоўнасцях.

У адзінках фразеалагічнага фонда сучаснай беларускай літаратурнай мовы знайшлі адлюстраванне многія рэаліі гісторыі і культуры Беларусі, нацыянальнага менталітэту і светапогляду беларусаў. Культуралагічна каштоўная інфармацыя акумулюецца ў так званай «фонавай семантыцы» фразеалагізмаў, якая ў лінгвадыдактычным аспекце вывучаецца ў межах лінгвакраіназнаўства [1]. Найбольшую лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць маюць фразеалагічныя адзінкі ўласна беларускага паходжання, сярод якіх сустракаецца шмат фразеалагізмаў, што адлюстроўваюць рэаліі прыродна-геаграфічнай і сацыяльна-гістарычнай спецыфікі Беларусі, этнапсіхалогіі, традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў і інш.

Розныя перыяды сацыяльна-гістарычнага жыцця Беларусі знайшлі свой адбітак у нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. Адным з характэрных кампанентаў этнічнай самасвядомасці беларусаў з'яўляецца іх уяўленне пра ўласную этнічную тэрыторыю, якая акрэслена ў беларускіх фразеалагізмах адпаведнымі географічнымі назвамі, напр.:

(1) у *Магілёўскую губерню (трапіць, папасці, збірацца)* у значэнні 'ў замагільны свет, супрацьпастаўлены зямному жыццю (трапіць, папасці, збірацца)' [3, с. 380–381], дзе ўжываецца назва *Магілёўская губерня*, якая была створана паводле загаду расійскай імператрыцы Кацярыны II пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. на далучанай да Расійскай імперыі ўсходнебеларускай тэрыторыі.

Адчуванне беларускім народам свайго агульнанацыянальнага гістарычнага мінулага таксама захавалася ў фразеалагізмах, напр.:

(2) *шарварку(і) адрабляць* у значэнні 'марудліва, абьякава, без старання рабіць якую-н. справу' [3, с. 415], дзе *шарварка* – прымусовая працоўная павіннасць па будаўніцтве і рамонце дарог, мастоў, грэбляў, якая існавала ў Вялікім княстве

Літоўскім, Рэчы-Паспалітай у XV–XVIII стст., а таксама ў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг., адраблялася сялянамі, зразумела, без асаблівай ахвоты і старання, што і стала вобразнай асновай фразеалагізацыі свабоднага словазлучэння.

Адлюстраванне рэалій традыцыйнага побыту беларусаў звязана ў фразеалогіі як з матэрыяльнай, так і з духоўнай культурай. Даволі часта ў складзе фразеалагізмаў сустракаюцца назвы традыцыйных рамёстваў, заняткаў, адзення, абутку, страў і да т. п., напр.:

(3) (*клёцкі*) з *душамі* ў значэнні ‘начыненыя мясным ці іншым фаршам з прыправамі’ [3, с. 157], дзе другі кампанент мае няслоўнікавае значэнне, звязанае са спосабам прыгатавання такіх клёцак: на тарку дралася бульба, адціскалася праз суравіну (гэтае цеста звалася «целам»), пасля рабіліся *душы* з крышанага мяса і сала, ці з грыбоў з прыправамі, ці таксама з кавалачка кілбасы, якія клалі ў «цела» і кідалі ў вар.

Светаўспрыманне, вераванні, народныя ўяўленні і абрады беларусаў даволі шырока адлюстраваны ў фразеалагічных адзінках, напр.:

(4) як на *дзяды* ў значэннях ‘1. выдатна, уволю (наесціся)’ і ‘2. вельмі многа (пра яду)’ [3, с. 433], дзе згадваецца беларускі памінальны абрад *Дзяды*, калі гатавалі семдзесяць страў, а пасля вячэры не прыбіралі са стала: пакідалі нібыта для нябожчыкаў;

(5) *ведзьміна ступа* ў значэнні ‘чорная віхура з тарфянога пылу’ [4, с. 124], дзе згадваецца знешняе падабенства віхуры са ступай Бабы Ягі – гаспадыні ўсіх ведзьмаў, якая можа лётаць на ступе, і, як лічылі на Палессі, «гоніць вятры і хмары вогненнай мятлою»: *Мы бездапаможна стаялі сярод поля, а навакол нас уздымаліся з зямлі і вірылі лейкападобныя смерчы, ці, як іх называюць у Беларусі, ведзьміны ступы* (І. Дуброўскі); вобраз ведзьмы на ступе існуе ва ўяўленнях многіх еўрапейскіх народаў, але ў беларускай мове гэты вобраз увасобіўся ў фразеалагізме.

Этнапсіхалагічныя рысы беларусаў знайшлі адлюстраванне ў шэрагу фразеалагізмаў беларускай мовы. Так, дасціпнасць, схільнасць да гульні і фантастычнага светаўспрымання беларусаў яскрава выяўляецца ў многіх устойлівых выразях каламбурнага характару, напр.:

(6) *куруную сісю і тую не ўсю (ведаць, мець, атрымаць і пад.)* у значэнні ‘нічога, зусім нічога не (ведаць, мець, атрымаць і пад.)’ [4, с. 124], дзе згадваецца нерэальны вобраз *курунай сісі*, які сам па сабе не ўяўляе нічога нацыянальна спецыфічнага, але будучы рэалізаваны ў фразеалагізме з пэўным значэннем у беларускай мове, мае безумоўную лінгвакультурную адметнасць.

Асаблівасці прыроды Беларусі прадстаўлены ў фразеалагічных адзінках назвамі прадстаўнікоў жывёльнага і расліннага свету Беларусі, напр.:

(7) як *мыла з’еў (з’еўшы)* у значэнні ‘з незадаволеным, кіслым выглядам, у дрэнным настроі’ [3, с. 432], дзе *мыла* – гэта народная назва некаторых раслін; так, «мыльнік» (*Saropagia*) называецца *мыла*, *сабачае мыла*, «увярэднік» (*Pedicularius*) – *мыла*, *язюльчына мыла*; калі іх з’ясі карова, то яна становіцца вялая, нібыта прыгнечаная, што было заўважана беларусамі і знайшло сваё адлюстраванне ў сістэме ўстойлівых выказаў беларускай мовы.

Раслінны і жывёльны свет Беларусі і еўрапейскай часткі Расіі вельмі падобныя, але этнічнае ўспрыманне беларусамі і рускімі адных і тых жа рэалій значна адрозніваецца. Так, рускія здаўна лічылі воўка ворагам чалавека, што знайшло адлюстраванне ў рускім фальклоры, дзе *воўк* – адзін з «адмоўных» герояў рускіх народных казак. Разам з тым рускія лічаць, што ў воўка цяжкае жыццё – гэта ўяўленне стала асновай выразу *хоть волком вой* (пра чыё-н. вельмі цяжкае, нясперпае становішча). У беларусаў, наадварот, існуе павер’е пра тое, што воўк, які перабег дарогу каму-небудзь, прадракае шчасце, напр.:

(8) *воўк дарогу перабег (каму)* у значэнні ‘вельмі шанцуе каму-н’. [3, с. 79–80].

Усе лінгвакраізнаўча каштоўныя рэаліі, адлюстраваныя ў фондзе беларускіх фразеалагічных адзінак з нацыянальна-культурнай семантыкай, можна падзяліць на дзве групы:

1) унікальныя ў адносінах да іншых этнічных ці нацыянальных культур з’явы і заканамернасці рэчаіснасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, жывёльнага і расліннага свету Беларусі, імёны людзей, геаграфічныя назвы, якія не маюць адпаведнікаў і эквівалентаў у іншых лінгвакультурах, параўн.: (1), (2), (3), (4);

2) з’явы і заканамернасці рэчаіснасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры, жывёльнага і расліннага свету і да т. п., якія маюць месца у нацыянальных культурах іншых народаў, але ў беларускай лінгвакультуры набылі спецыфічныя інтэрпрэтацыі, параўн.: (5), (6), (7), (8).

Такім чынам, у беларускай мове існуе цэлы пласт фразеалагізмаў, у якіх на працягу ўсяго яе развіцця фіксаваўся і перадаваўся з пакалення ў пакаленне ўнікальны этнічны вопыт. Такія фразеалагічныя адзінкі маюць безумоўную лінгвакраізнаўчую каштоўнасць і патрабуюць апісання ў спецыяльным лінгвакраізнаўчым слоўніку, стварэнне якога з’яўляецца адной з актуальных задач сучаснай беларусістыкі.

Літаратура

1. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраізнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) : манаграфія / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
4. Якшук, Л. М. Назоўнікавыя фразеалагізмы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове : дапаможнік / Л. М. Якшук. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 223 с.